

Σχέσεις φιλοσοφίας και μουσικής κατά τον Ε. Μουτσόπουλο

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ ΜΠΑΤΑΡΓΙΑΣ

Οι έρευνες του Ε. Μουτσόπουλου στον τομέα της φιλοσοφίας, της μουσικής και της αισθητικής τον οδήγησαν, μεταξύ άλλων, στη συγγραφή των βιβλίων: *La musique dans l'œuvre de Platon* (Παρίσι: PUF, 1959), *La Philosophie de la musique dans la dramaturgie antique. Formation et structure* (Αθήνα: Ερμής, 1975, β' εκδ. Παρίσι: Vrin, 1999), *La Philosophie de la Musique dans le Système de Proclus* (Ακαδημία Αθηνών, 2004), *Η αισθητική του J. Brahms. Φαινομενολογική εισαγωγή στην φιλοσοφία της μουσικής* (Αθήνα: Καρδαμίτσας, 1986), καθώς και πολυάριθμων άρθρων· προσφορά που τροφοδοτείται και από τη δραστηριότητά του στον τομέα της μουσικής σύνθεσης. Θα σταθώ ιδιαίτερα στα δυο πρώτα, δεδομένου ότι το αρχαίο δράμα και η πλατωνική φιλοσοφία άγγιξαν τον Μουτσόπουλο στην πρωταρχική έκφρασή τους: τη μουσική.

Η συνύπαρξη της φιλοσοφίας και της μουσικής, των συμπληρωματικών αυτών διαστάσεων της ανθρώπινης πνευματικότητας, έχει ήδη σφραγίσει, όπως εξομολογείται ο Μουτσόπουλος, τα πρώτα του βήματα: «μουσική υπήρξε η φιλοσοφική μου δραστηριότητα, φιλοσοφική και η μουσική μου επίδοση»¹.

Ο προβληματισμός του, επιπλέον, τόσο στο μουσικό όσο και στο φιλοσοφικό επίπεδο, έχει κοινό τόπο στο έργο του την έννοια της καιρικότητας, που συνιστά πρότυπο στη φιλοσοφική του θεωρία. Ο καιρός, με χαρακτηριστικό του την κίνηση, έχει δύο διαστάσεις: το όχι ακόμη και το ποτέ πια. Η μουσική είναι εν χρόνω τέχνη και ο καιρός εκφράζει την προθετικότητα του υποκειμένου, την τάση του προς τη στιγμή της δημιουργίας.

Στο βιβλίο του, *La Philosophie de la musique dans la dramaturgie*

antique. Formation et structure, οι θεωρήσεις του σχετικά με τη μουσική στο έργο των τραγικών εξετάζονται σε σχέση με τον θρησκευτικό -τελετουργικό, παράλογο και μαγικό- τους χαρακτήρα, υπό την όψη της ανθρώπινης λογικής αλλά και αναφορικά με το πάθος της ανθρώπινης ψυχής. Η σημασία του ρυθμού, της αρμονίας και της κίνησης είναι πρωτεύουσα σε ψυχολογικό και κοσμολογικό επίπεδο.

Παράλληλα με την έκφραση της λύπης και της χαράς της ζωής, η μουσική στην τραγωδία ωθούσε ουσιαστικά τον άνθρωπο να πλησιάσει τη θεότητα, εξάγνιζε τις ψυχές. Ως μια δύναμη εν ενεργεία ήταν πανταχού παρούσα με ποικίλες μορφές, ανάλογα με το ανθρώπινο, θεϊκό ή συμπαντικό επίπεδο που χαρακτήριζε. Την καθαρά ανθρώπινη όψη της υπογράμμιζε η έννοια του μουσικού *ήθους*.

Ο Μουτσόπουλος επισημαίνει τη σημασία των φυσικών ήχων και της μουσικής που παράγει η ύλη - τη μουσική έκφραση, όπως γράφει, ενός ανιμιστικού υλοζωισμού. Αναγνωρίζει στο έργο των τραγικών την αναγγελτική και προφητική δύναμη της μουσικής, ενώ ο δεσμός, που αναπτύσσεται μέσω της μουσικής ανάμεσα στον άνθρωπο και στον μάντη, αποτελεί, κατά αυτόν, ένα πανάρχαιο ψυχαγωγικό και εκπαιδευτικό μέσο.

Το παράλογο στοιχείο στον κόσμο -που ενυπάρχει στη μαγεία, τον μύθο, τη μαγεία και τις οργιακές καταστάσεις- εκφράζεται μουσικά. Ο Μουτσόπουλος ταυτίζει την τελετουργία με τη μουσική, υποδεικνύοντας μάλιστα λέξεις στα κείμενα των τραγικών που, ακόμη και σήμερα, απαντώνται στα απηχήματα της βυζαντινής μουσικής. Διακρίνει μια ανοδική πορεία, χάρη στην οποία η μουσική επιτρέπει στον άνθρωπο να επιτύχει τη διαλεκτική με το θείο, αλλά και μια καθοδική: οι οργιακές καταστάσεις και οι μουσικές τους εκδηλώσεις δεν είναι παρά η έκφραση της αντίστροφης δράσης από το θείο στο ανθρώπινο.

Υπογραμμίζει τη μαγική μουσική δραστηριότητα, το γεγονός ότι θεοί, άνθρωποι και στοιχεία της φύσης είναι δεκτικά στις μουσικές επωδές, ενώ αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην ίαση των ασθενειών μέσω της μουσικής. Παρατηρεί πως, όταν ο Πλάτων

στο δεύτερο βιβλίο των *Νόμων* βεβαιώνει πέντε φορές ότι το να τραγουδάς δεν είναι παρά ένας τρόπος να *μαγεύεσαι*, βασίζεται σε μια αρχαία παραδοσιακή λαϊκή πίστη, η οποία βρίσκει ιδιαίτερη απήχηση, για παράδειγμα, στον Ευριπίδη· όπου η παράλογη όψη της μουσικής δεσπόζει όντας πάνω απ' όλα *ψυχαγωγική*.

Από την άλλη, όμως, η κυριαρχία του απολλώνιου πνεύματος και του ορθολογισμού, κυρίως στον Σοφοκλή, εκφράζονται, κατά τον Μουτσόπουλο, και πάλι μουσικά, σηματοδοτώντας τη μετάβαση από τον Λόγο στην Πράξη. Σημειώνει ότι «ο Αισχύλος αποτυπώνει τους ήρωες του όπως επιθυμεί, ενώ ο Σοφοκλής όπως θα έπρεπε να είναι»².

Η έρευνα του Μουτσόπουλου επεκτείνεται, επίσης, στις αναφορές των τραγικών στα μουσικά όργανα. Ερμηνεύεται ο ρόλος και η χρήση τους, η ηθική τους υπόσταση ανάλογα με τις εορταστικές ή λατρευτικές εκδηλώσεις, ενώ επισημαίνεται ότι στο έργο των τραγικών ο άνθρωπος μεταδίδει στα όργανα που κατασκευάζει τη μουσική του δύναμη και αυτά συχνά «ανθρωποποιούνται» χάρη στη μουσικότητα τους.

Συγχρόνως, διαπιστώνει το σχηματισμό ενός ηθικού ή πρακτικού ρόλου της μουσικής. Ιχνογραφεί, κατ' αυτόν τον τρόπο, μια κίνηση που τείνει να αποσυνδέσει τη μουσική από το κοσμικό και μεταφυσικό της υπόβαθρο για να τη μετατρέψει σε αξία ηθική. Αυτή η «ηθικοποίηση» ανακλάται, με τη σειρά της, στην πλατωνική φιλοσοφία.

Το βιβλίο του Ε. Μουτσόπουλου, *La musique dans l'œuvre de Platon*, διδακτορική διατριβή που εκπονήθηκε στο Παρίσι, αποτελεί το επικρατέστερο και εγκυρότερο έργο σχετικά με τις πλατωνικές αντιλήψεις περί μουσικής. Ο Μουτσόπουλος ερμηνεύει τη σκέψη του αρχαίου έλληνα φιλοσόφου εστιάζοντας στις δαμώνειες και πυθαγόρειες επιρροές του, που θεμελιώναν τη μουσική στο ήθος και στον αριθμό, και υποδεικνύει τον προσανατολισμό του Πλάτωνος στη σύνθεση των δύο αυτών αντιλήψεων.

Εξηγεί πως, κατά τον πλατωνισμό, η νοητή σύλληψη και πραγματοποίηση του κοσμικού από τη θεότητα αναλογούν προς τη διαδικασία της μουσικής σύνθεσης, με μόνη διαφορά ότι -στην

περίπτωση της δημιουργίας του κόσμου από τη θεότητα- η σύλληψη και η πραγματοποίηση αδυνατούν να αποτελέσουν διαδοχικές φάσεις, αφού η δημιουργούσα αρχή είναι ταυτοχρόνως νοούσα βούληση.

Η αναλογία της μουσικής και του σύμπαντος κατοπτρίζει την ιδέα του ωραίου, σύμφωνα με την οποία ο δημιουργός συνέλαβε και πραγμάτωσε τον κόσμο³. Οι σχέσεις της μουσικής αρμονίας προς την παγκόσμια αρμονία, που οδήγησαν τους πυθαγορείους στη θεμελίωση της αρμονικής επιστήμης και στη θεώρηση του ουράνιου κόσμου ως μουσικής· *της μουσικής των σφαιρών*, ήταν γνωστές στον Πλάτωνα. Ο Μουτσόπουλος παρατηρεί ότι στον Πλάτωνα η αυτογνωσία βασίζεται ακριβώς σε αυτή τη σχέση: αρκεί κανείς να γνωρίσει το σύμπαν για να γνωρίσει την αρμονία και, γνωρίζοντας αυτή, τον εαυτό του.

Για ακόμη μια αφορά αποτυπώνεται το πλατωνικό ιδεώδες του ωραίου, ως οδηγού στο αγαθό, που τοποθετείται στο πλαίσιο της μίμησης των Ιδεών. Ο Μουτσόπουλος αναγνωρίζει σε αυτό την περιγραφή μιας καιρικής στιγμής, κατά την οποία η ηδονή -που δημιουργείται από το ηχητικό κάλλος- εκδηλώνεται μέσα μας.

Ταυτόχρονα με την ορθολογική πορεία του μουσικού, επόπτη και πνευματικού κατόχου της τέχνης του, εντοπίζει στον Πλάτωνα την πορεία του εμπνεόμενου μουσικού· κατειλημμένου είτε από τις Μούσες είτε από κάποιο θεό, του οποίου γίνεται φερέφωνο. Η μουσική σύνθεση αντιμετωπίζεται, επομένως, ως ορθολογική διαδικασία αλλά και ως ένθεη κατοχή του καλλιτέχνη.

Διακρίνεται, επίσης, η εμπειρική από την επιστημονική μουσική, που οδηγεί στη διαλεκτική και στη θέαση της θείας μουσικής που δεν ακούμε, γιατί δεν είμαστε εξοικειωμένοι προς αυτή, και η οποία είναι ένα είδος *ἀρμονίης ἀφανούς*⁴. Κατά τον Μουτσόπουλο, ο Πλάτων εφαρμόζει την προσωπική του αντίληψη, όταν θεμελιώνει τη μουσική στην επιστήμη, τόσο ως καλλιτέχνης όσο και ως ιστορικός και κριτικός της τέχνης.

Οι πρωταρχικές αρετές της ψυχής, η σοφία και η σωφροσύνη, σχετίζονται με την αρμονία, ενώ, στη βάση της αρμονικής αντί-

ληψης της ψυχής, η μουσική -περισσότερο από κάθε άλλη μάθηση- οδηγεί τους νέους στην αρετή⁵. Σε αυτό το πλαίσιο πραγματικός μουσικός δεν είναι αυτός που γνωρίζει να παίζει λύρα, αλλά εκείνος που φέρει με τη μουσική τα μέρη του σώματος και της ψυχής σε ισορροπία. Υπό την έννοια αυτή, η ψυχή μπορεί να εκληφθεί ως συμφωνία ενός οργάνου⁶.

Ο Πλάτων αποφεύγει και κατακρίνει την πολυπλοκότητα τόσο στο επίπεδο των αρμονιών και των ρυθμών, όσο και σε εκείνο της κατασκευής των μουσικών οργάνων και της εκτέλεσής τους. Αντιμάχεται τη «θεατροκρατία» και καταπολεμά τις υπερβολές και τις τάσεις για μια μουσική ανεξάρτητη από κάθε κανόνα δημιουργίας. Οι θέσεις του Πλάτωνος για τη μουσική συναντώνται με τις πολιτικές του απόψεις. Ο μουσικός νόμος συνδέεται με τον πολιτικό και η πλατωνική θεωρία καθίσταται, διά της μουσικής, το πιο κατάλληλο μέσο διαπαιδαγώγησης· αξιοποιήσιμο από την πολιτεία.

Όλα αυτά διέπονται, κατά τον Μουτσόπουλο, από μια αξιοθαύμαστη ενότητα, η οποία αποβλέπει σε αυθεντικές και ποιητικές πραγματώσεις: όπως η ένωση τεχνικών, καλλιτεχνικών και ανθρωπολογικών απόψεων στο τέταρτο βιβλίο της *Πολιτείας* ή ο συγκεκρισμός μεταφυσικών, κοσμολογικών και μυθικών παραγόντων στον *μύθο του Ηρόδου*. Η σημασία της μουσικής ως προς αυτές τις δραστηριότητες συνοψίζεται, κατ' αυτόν, στην αποκαλυπτική ρήση του *Πρωταγόρα*: «ό βίος τοῦ ἀνθρώπου εὐρυθμίας τε καὶ εὐαρμοστίας δεῖται».

Φθάνοντας στο τέλος, επιθυμώ να υπογραμμίσω την, από παιδαγωγικής άποψης, διαρκή ισχύ του έργου του Ε. Μουτσόπουλου και τη σημασία του για τη διαμόρφωση της ατομικής συνείδησης και της αισθητικής καλλιέργειας του ανθρώπου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Διεθνής Επιστημονική Εταιρία Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας, *Τιμητική συνεδρία διά τον καθηγητήν Ε. Μουτσόπουλον*, Αθήνα, 13 Απριλίου 2011.
2. E. Moutsopoulos, *La Philosophie de la musique dans la dramaturgie antique. Formation et structure*, Vrin, Paris, 1999, σελ. 77.
3. Πρβ. Ε. Μουτσόπουλος, *Η μουσική στο έργο του Πλάτωνος*, μτφρ. Ν. Ταγκούλης, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα, 2010, σελ. 317.
4. Κατά τον Μουτσόπουλο, πρόκειται ίσως για μια ιδιαίτερη έκφραση της ηρακλείτειας αντίληψης περί ανωτερότητας της αφανούς μουσικής. Πρβ. Ε. Μουτσόπουλος, *Η μουσική στο έργο του Πλάτωνος*, ό.π., σελ. 457. Πρβ. Ηράκλειτος, Diels-Kranz, 22 [12], απ. Β 54.
5. Πρβ. Ε. Μουτσόπουλος, *Η μουσική στο έργο του Πλάτωνος*, ό.π., σελ. 411. Πρβ. Πλάτων, Πολιτεία, Δ' 443d-445b.
6. Πρβ. Πλάτων, Πολιτεία, Γ' 412a· 403d· 410e. *Λάχης*, 188d· 193e. *Γοργίας*, 482b.